
ДО 60-річчя ЛЕОНІДА ЛЬВОВИЧА ЗАЛІЗНЯКА

Ім'я доктора історичних наук, професора Леоніда Львовича Залізняка відоме не тільки колегам-археологам, а й широким колам громадськості. Мабуть, небагато знайдеться науковців, які, досягнувши найвищих висот у своїй фаховій галузі, так само активно проявили себе і в суспільній діяльності, педагогічній роботі, організаторській справі. І в кожній із цих сфер Л.Л. Залізняк досягнув неабияких успіхів, здобув заслужену повагу і авторитет. Сьогодні до його думки прислухаються, його часто запрошують на телебачення для інтерв'ю або участі в обговоренні злободенних проблем минулого і сьогодення. Його голос можна чути по радіо — в авторських передачах, присвячених і історико-археологічній тематиці, і актуальним питанням наукового та суспільного життя України. Знаходить він час і для читання лекцій наживо — студентам Національного університету «Києво-Могилянська академія» чи популяризуючи наукові знання в різних містах України.

Шестидесятилітній рубіж, який переступає вчений, дає привід розповісти про його життєвий шлях, про внесок в історичну науку, а принагідно торкнутися й інших сфер його багатогранної діяльності.

Л.Л. Залізняк народився 19 січня 1951 р. в Києві. Леонідом його назвали на честь репресованого батька — Левка Митрофановича Залізняка, якого вислали до Сибіру через місяць після народження сина. Невдовзі заарештували й матір, — Котляренко Ірину Андріївну як дружину «ворога народу». Тому дитячі роки Леоніда пройшли у тітки, в м. Амвросіївка на Донбасі. Та вплив на формування його свідомості і розуміння життєвих цінностей Левка Митрофановича, який загалом провів у таборах ГУЛАГу понад чверть століття, був істотним.

Велика родина Залізників брала участь у відомому антибільшовицькому повстанні 1919—1923 рр. в легендарному Холодному Яру. Загинув від рук більшовицької влади старший брат Левка Митрофановича Мирон, зазнав утисків та переслідування і він сам. Оселившись 1926 р. в Києві, постійно перебував під пиль-

ним наглядом органів як «політично неблагонадійний», у кінці 20-х рр. навіть провів якийсь час за ґратами. Втім, маючи здібності до гуманітарних наук, вступив на філологічний факультет Київського університету. Та закінчити навчання не дали: 1937 р. під час кампанії по знищенню української інтелігенції майже весь його п'ятий курс було заарештовано.

Понад чверть століття перебування в таборах Воркути, Красноярська та на засланні в Сибіру не вбили у Левка Митрофановича потяг до знань. У неволі він проштудював 12-томну «Історію України-Руси» М.С. Грушевського, а коли після реабілітації у 1957 р. сім'я возз'єдналася в Києві, зробив спробу поновитися в університеті. Та отримавши пропозицію знову вступати на перший курс на загальних підставах, полишив цю ідею і до кінця життя працював художником-оформлювачем і настроювачем піаніно. Однак його потяг до гуманітарних сфер, уміння цікаво розповідати, дохідливо пояснювати передалися синові, певною мірою вплинувши й на вибір ним професії.

Втім, археологією Леонід зацікавився ще в шкільні роки. Відвідував археологічний гурток — спочатку шкільний, в Амвросіївці, а в

Л.Л. Залізник серед викладачів і магістрантів НаУКМА. 2005 р.

9—11 класах — у Київському палаці піонерів ім. М. Островського. Заняття там провадив В.М. Гладилін, який саме в ті роки досліджував у Донбасі муст'єрські стоянки Антонівка I і II. Дитячі враження від знайомства з матеріалами цих пам'яток і відомої Амвросіївської палеолітичної стоянки, особисте спілкування з уже знайомим на той час палеолітознавцем пробудили у юнака потяг до археологічних досліджень первісного періоду.

Пізніше, у 70—80 рр., Леонід Залізник сам керував археологічним гуртком Палацу піонерів, активно залучаючи школярів до вивчення мезолітичних стоянок навколо Києва. З того гуртка вийшла когорта нині знайомих археологів, із яких тільки у відділі археології кам'яного віку Інституту археології НАН України сьогодні працює четверо — д. і. н. В.М. Степанчук, к. і. н. Д.Ю. Нужний, к. і. н. Д.Л. Гаскевич і м. н. с. Д.В. Ступак. Гурток палацу піонерів надалі став ядром археологічної секції Малої академії наук України, яку Л.Л. Залізник очолював упродовж 30-ти років.

Але це буде пізніше. А після закінчення середньої школи № 173 Леонід Львович робить спробу вступити на історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Шевченка. Не добравши балів, він все ж не полишив надій здобути омріяний фах. Працює — то за трудовою угодою, а то й без оплати — лаборантом Дніпро-Донецької експедиції Інституту археології АН УРСР. Звідси його у травні

1969 р. призвали до армії. Демобілізувавшись у 1971 р., знову подає документи до університету, цього разу — на вечірнє відділення. І вступає. Навчаючись, Л.Л. Залізник працює в Закарпатській і Кримській палеолітичних експедиціях Інституту археології — спочатку на договірних засадах, а від кінця 1972 р. уже як штатний лаборант Інституту археології.

На цей час визначився він і з проблематикою в межах кам'яної доби, на яку його спрямував завідувач відділу первісної археології Д.Я. Телегін, — мезоліт Полісся. Тож у вільні від університетських та інститутських обов'язків вихідні дні студент Леонід Залізник вирушає приміською електричкою в заболочені лісові нетрі Київщини чи Житомирщини на пошуки мезолітичних стоянок. У цих мандрях Києво-Житомирським Поліссям його нерідко супроводжують школярі-гуртківці — Д. Нужний, В. Степанчук, С. Балакін, О. Крушинін, Д. Нененко, П. Шидловський. Разом з ними він відкриває і досліджує низку мезолітичних пам'яток — Таценки, Лазарівка, Бородеянка 1—4, Кухарі, Рудня, Тетерів 3, Раска, Мартиновичі, Протереб, Прибірськ 3, Оболонь, Прибір 1—13, Крушники та ін.

Отже, закінчував університет Л.Л. Залізник (1977 р.) уже досить зрілим польовиком, маючи у своєму активі низку особисто відкритих пам'яток. Працюючи на посаді старшого лаборанта Інституту археології, він знаходить час і для занять на курсах англійської мови. Тому не дивно, що в 1978 р. інститут саме його направ-

ляє в складі делегації молодих перспективних дослідників від України на археологічне стажування до Югославії (в Македонію), а в 1979 та 1980 рр. — в експедицію Інституту археології АН СРСР на архіпелаг Шпіцберген (Норвегія).

Уже на кінець 1978 р. Л.Л. Залізняк подає для обговорення на відділі, а навесні 1979 р. успішно захищає кандидатську дисертацію «Мезоліт Південно-Східного Полісся». Його дисертаційне дослідження значною мірою було забезпечене матеріалами, добутими власними пошуковими роботами. А це — понад 25 мезолітичних і ранньонеолітичних пам'яток, із яких сім були досліджені розкопками. Невдовзі побачила світ і підготовлена на основі кандидатської дисертації монографія з однойменною назвою (1984).

На цей час об'єктом вивчення для Л.Л. Залізняка стала вже вся територія Українського Полісся — від Західного Бугу до Подесення. У 1980—1982 рр. він концентрує свої зусилля на вивченні мезоліту Новгород-Сіверського Полісся. Розкопує вже відомі пам'ятки — Пісочний Рів, Смячка XIV, відкриває й досліджує нові стоянки — Бір, Залісся 4, Балка І і 2, Бугри, Студенок, Мураги, Попове Озеро, Віть, Гридасове та ін. Ці роботи, що збільшили джерелознавчу базу мезоліту Новгород-Сіверського Полісся у п'ять разів, знайшли відображення в серії статей та монографії «Культурно-хронологическая периодизация мезолита Новгород-Северского Полесья» (1986).

Від 1983 р., у зв'язку з призначенням відповідальним за підготовку Зводу пам'яток археології Рівненської та Волинської областей, Л.Л. Залізняк знову концентрує увагу на Західній Волині, щорічно обстежує вже відомі пам'ятки, відкриває і розкопує нові. Особливо плідними були дослідження «кущів» свідерських пам'яток біля волинських озер Нобель, Люб'язь, Омит, Самари, Лютка, стоянок Переволоки, Мульчиці, Рудня, Сенчиці, Воронцово, Данилово, Даршин, Грушвиця, Красносілля, Балаховичі, Кричельськ, Березно, Тутувичі, Хрінники та ін. У цей же період — до кінця 80-х років — досліджувалися стоянки інших мезолітичних культур: кудлаївської (Люботинь 3, Омит, Поляни, Криниця 1 і 2) та яніславицької (Сенчиці 5а, Непірець, Переволока 2, Рудня 1, Корма).

Своєю діяльністю в Українському Поліссі Л.Л. Залізняк ліквідував велику білу пляму на мапі мезолітичної Європи. В уже названих монографічних дослідженнях, а також у монографіях «Охотники на северного оленя Украинского Полесья эпохи финального палеолита» (1989), «Население Полесья в мезолите» (1991), «The Swidrian

Reindeer-Hunters of Eastern Europe» (1995), «Mesolithic Forest Hunters in Ukraine Polessya» (1997) було здійснено культурну диференціацію та періодизацію фінального палеоліту і мезоліту поліської зони України і продемонстровано, що культурні явища цієї смуги XI—V тис. до н. е. були генетично пов'язані з великими спільнотами мезоліту Південної Балтії. Варто відзначити, що ці праці пролили світло не тільки на маловідомий фінальний палеоліт і мезоліт Північної України, але й на кам'яну добу Білорусі та Південно-Східної Балтії.

Від середини 80-х рр. Л.Л. Залізняк активно розробляє методику реконструкції способу життя первісних суспільств на ґрунті етно-археологічного моделювання. Його реконструкції господарського укладу, побуту і соціальних стосунків у суспільствах первісних мисливців, а також підсумки багатолітнього вивчення фінального палеоліту й мезоліту Полісся стали основою докторської дисертації «Населення Полісся у фінальному палеоліті та мезоліті», захищеної у 1989 р.

Отримавши ступінь доктора наук, а невдовзі й посаду провідного наукового співробітника відділу археології кам'яного віку Інституту археології, Л.Л. Залізняк береться за розробку схеми періодизації та культурної диференціації фінального палеоліту і мезоліту всієї України. Це стає головним стрижнем його наукових досліджень останніх двох десятиліть. Власне бачення проблеми, викладене у десятках написаних за цей період статей, він узагальнює в чотирьох фундаментальних монографіях: «Передісторія України X—V тис. до н. е.» (1998), «Фінальний палеоліт Північного Заходу Східної Європи» (1999), «Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України» (2005) і «Мезоліт заходу Східної Європи» (2009).

На початку XXI ст. Л.Л. Залізняк переносить основні польові дослідження на порубіжжя Черкащини і Кіровоградщини — у басейн р. Велика Вись. На чолі створеної ним Археологічної експедиції Національного університету «Києво-Могилянська академія» він упродовж 2001—2006 рр. досліджує групу мезолітичних—ранньонеолітичних стоянок біля с. Добрянки Черкаської обл. Розкопки цих пам'яток дали цікавий фактологічний матеріал щодо початкового етапу неолітизації України. Останніми роками (2006—2010) активно досліджується вузол палеолітичних стоянок поблизу м. Новомиргород на Кіровоградщині.

У науковій долі вченого було чимало знаменних подій, але особливо знаковим для ньо-

го став 2000-й рік. Того року йому присвоїли академічне звання професора і призначили завідувачим відділу археології кам'яного віку, а в НаУКМА почала діяти створена ним перша в Україні магістерська програма з археології.

Здавалося б, заглиблений у найвіддаленіше минуле професор, обтяжений керівництвом науковим підрозділом та ще й педагогічною діяльністю, має бути так само далеким від сучасних політичних проблем, як палеолітична Європа — від сучасної постіндустріальної. Але Л.Л. Залізняк не лишився стороннім спостерігачем бурхливих подій кінця XX — початку XXI ст. Перекопаний прибічник української незалежності, він веде велику просвітницьку роботу по розвінчанню імперських міфів, пише публіцистичні статті з історичної тематики, виступає з доповідями на конференціях, з лекціями перед студентами та військовими, готує цикли передач на радіо.

Від 1993 р., не полишаючи основної роботи в Інституті археології НАНУ, вчений починає працювати у створеному при Київському національному університеті ім. Т. Шевченка Інституті українознавства. Маючи певний доробок у галузі етнічних проблем первісності, він активно розробляє тему україногенезу та націогенезу, обґрунтовуючи новими фактами правдивість задекларованої ще століття тому М.С. Грушевським ранньосередньовічної версії походження українців. Результатом його наполегливої праці в царині виправлення викривлень української національної історії стали численні статті та низка книжок: «Нариси стародавньої історії України» (1994), «Україна в Російській імперії» (1994), «Походження українського народу» (1996), «Від склавинів до української нації» (1997, 2004), «Первісна історія України» (1999), «Україна в колі світових цивілізацій» (2006), «Походження українців: між наукою та ідеологією» (2008). На широкому фактологічному матеріалі вчений обґрунтовує концепцію незалежних витоків і своєрідних шляхів формування й розвитку українського етносу від раннього середньовіччя до сьогодення, розвінчує тенденційні теорії щодо одвічної етнічної єдності східних слов'ян, а також виключно позитивного впливу Росії на розвиток української нації. Завдяки популярному стилю викладу, ці праці користуються попитом у широкого кола читачів.

Водночас із розвінчанням імперських міфів радянської доби Л.Л. Залізняк спрямовує свою полеміку і проти доморошених творців нових міфів про трипільське або «арійське» походження українців. На його переконання, ці псевдонаукові «концепції», безпардонно експлуатуючи

ледь пробуджену національну свідомість, шкодять і поширенню справжніх наукових знань, і престижу вітчизняної науки у світі.

Цікавить ученого і проблема індоєвропейськості, де він запропонував власне бачення мезолітичного підґрунтя індоєвропейської сім'ї народів. На його думку, остання почала формуватися на ґрунті культурно-історичної єдності, яка у VII—V тис. до н. е. охоплювала величезний простір від Данії до Середнього Дніпра й Сіверського Дінця.

Активно розробляє Л.Л. Залізняк також питання цивілізаційної ідентифікації країн Східної Європи. Ціла серія його статей присвячена аргументації того, що Україна протягом Середньовіччя розвивалася в лоні Європейської цивілізації, що на євразійську орбіту Російської імперії вона потрапила недавно і не з власної волі. Провідна думка, яку невтомно обстоює вчений у своїх працях цього спрямування, — Україна як органічна частина Європи не має альтернативи європейському вибору.

Наукові досягнення Леоніда Львовича Залізняка — і в галузі первісності, і у сфері дослідження українського етно- і націєтворення — знайшли втілення в кількох курсах лекцій, які від 1994 р. він читає у стінах Національного університету «Києво-Могилянська академія». Потужно діє і набирає все більшої популярності в Україні його дітище — магістерська програма з археології, при якій учений створив постійнодіючу археологічну експедицію. Отож, підготовка спеціалістів з археології ведеться комплексно: взимку в аудиторіях НаУКМА та лабораторіях Інституту археології НАНУ п'ятнадцять співробітників Інституту (докторів і кандидатів історичних наук) дають студентам теоретичні знання, влітку ж студенти в археологічних експедиціях закріплюють ці знання на практиці.

У 2010 р. відбувся вже дев'ятий випуск вихованців магістерської програми «Археологія і давня історія України», з яких понад 60 % стали археологами. Дбаючи про якнайшвидше наукове зростання найуспішніших випускників програми, Л.Л. Залізняк добився для них у НаУКМА трьох щорічних місць для аспірантської підготовки. Саме випускники програми складають і основний контингент абітурієнтів в аспірантуру Інституту археології. Дев'ятеро з них уже захистили кандидатські дисертації за спеціальністю «археологія».

Чимало зроблено Л.Л. Залізником і для продуктивного функціонування в Інституті археології НАНУ відділу археології кам'яного віку, очолюваного ним ось уже десять років. За цей

час відділ тричі досить вагомо прозвітував про завершені відомчі планові теми. На базі відділу або за його участі проведено кілька наукових конференцій у Києві та інших містах України. У 2001 р. зусиллями завідувача відділу був заснований щорічник «Кам'яна доба України», 13-й випуск якого нині виходить у світ. Це створило для співробітників відділу винятково можливості публікувати у виданні з ВАКівським статусом не тільки статті, а й монографічні дослідження. Приклад колегам подав сам головний редактор щорічника, видрукувавши в ньому дві монографії (2005, 2009).

А загалом у творчому доробку професора Л.Л. Залізняка близько 300 наукових праць, з яких 12 монографій, чотири навчальні посібники для вишів, чотири науково-популярні книжки, авторські розділи в численних колективних монографіях. І це — без урахування доброї півсотні науково-популярних і на злобу дня статей в журналах і газетах, кількох авторських програм на радіо, через які вчений доносить до широкого загалу власну компетентну

думку та колосальний багаж знань, які виходять далеко за межі археологічної науки.

Окрім усього, Л.Л. Залізняк — член спеціалізованих учених рад по захисту докторських дисертацій Інституту археології НАНУ та Київського Національного університету ім. Т. Шевченка, науковий керівник кількох аспірантів (шість під його керівництвом уже захистилися), член редколегій низки періодичних наукових видань, представник України в Комісії з палеоліту Міжнародної спілки протоісториків. Його наукові погляди й концепції добре відомі далеко за рубежем — зокрема, дві монографії, присвячені фінальному палеоліту і мезоліту Полісся (1995, 1997), видані англійською мовою в Берліні і Оксфорді. Співпрацювати з ним вважають за честь зарубіжні колеги, запрошуючи на конференції з проблематики та до участі в міжнародних дослідницьких програмах.

Леонід Львович Залізняк у розквіті творчих сил. Побажаємо ж колезі наснаги і нових наукових звершень.

Ю.В. КУХАРЧУК, С.В. КОНЧА

ДО 75-РІЧЧЯ ЄВГЕНА МИКОЛАЙОВИЧА ЧЕРНИХА

Провідний російський археолог, член-кореспондент РАН, професор, доктор історичних наук Є.М. Черних зустрічає свій поважний ювілей у розквіті творчих сил й у вирі наукового життя. Народився Євген Миколайович 11 грудня 1935 р. в Москві. 1958 року він закінчує історичний факультет Московського державного університету ім. М. Ломоносова та потрапляє до штату Інституту археології АН СРСР (нині — ІА РАН) на посаду лаборанта. Далі, визначаючи свою майбутню нішу в археології, молодий науковець оволодіває другою вищою освітою, закінчивши Московський інститут сталі та сплавів (1962). А ще за рік — блискуче захищає кандидатську дисертацію, втілену в монографію «История древнейшей металлургии Восточной Европы» (1966). Рано про-

явилося вміння дослідника сполучати результативну наукову працю з організаційною. Відгукнувшись на ініціативу Б. Колчина, тоді ще лаборант, 1960 року започатковує кабінет, групу, а далі — лабораторію спектрального аналізу, що плідно працювала впродовж наступних 25-ти років. Від 1984 року й понині Є.М. Черних керує лабораторією природничо-наукових методів в археології ІА РАН.

Стрімкий науковий поступ дослідника вилився у захист докторської дисертації «История металлургии Східної Європи у пізньому бронзовому віці» (1972) та публікацію низки монографій: «Древнейшая металлургия Урала и Поволжья» (1970); «Металл — Человек — Время» (1972); «Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР» (1976), які стали класич-